

Petrovský a martini (túrócszentmártoni) kulturális és politikai központ 1872–1898 közötti nyomdai és kiadói tevékenységét mutatja be, amely ebben a periódusban a szlovákság emancipációjának kiemelkedő bázisa volt. Karol Hollý a politikus Igor Hrušovskýnak (1879–1937) a szlovák nemzeti mozgalomban játszott szerepét vizsgálja az 1907-es *A szlovák nép története* c. munkája tükrében. Oliver Hvizd Július Kustra (1884–1943) kassai könyvkereskedő és író életpályáját vázolja, Peter Sabov tanulmányában a cseh származású premontrei kanonok, polihistor-nyelvész Václav Kohout (1802–1867) két, a Jászói (Jasov) kolostor könyvtárában ránk maradt, a cigány nyelvel foglalkozó kéziratára hívja fel figyelmünket (*Exercitatio Linguae Zingaricae, Tentamen condiscendae Linguae Zingaricae*, 1821), melyek igen érdekesek lehetnek a cigány nyelv jelenlegi kutatásához.

A *Studia Bibliographica Posoniensia* évkönyvben a szlovák–magyar művelődéstörténet és könyvkultúra fehér foltjainak feltárását szolgáló színvonalas új fórumot üdvözölhetünk.

DEÁK ESZTER

Hudi József: Könyv és társadalom. Könyvkultúra és művelődés a XVIII–XIX. századi Veszprém megyében. Bp. 2009. Országos Széchényi Könyvtár–Gondolat kiadó, 276 l. /Nemzeti Téka/

A könyvtörténet új felfogása szerint, vagyis, hogy a társadalmi élet minden aspektusát felölelő tudományagnak tekintjük, a médiumokat a kommunikáció történetének átfogó íveként vizsgáljuk, fontos kiindulópontjává válik az általános kultúrtörténet kutatásának.

Ezen belül is a recepciókutatás, a könyv és sajtó befogadásának története e terület napjainkban talán legintenzívebben fejlődő ágazata.

A szemléletváltozás az utóbbi időben több szempontból is megtörtént: az előtérbe kerülő olvasástörténet és recepciókutatás mellett a vizsgált időszak is eltolódott: a régi könyv korszakának időhatára 1711-ről 1800-ra helyeződött

át, az olvasáskultúra széleskörű elterjedésének és a nyomdai-kiadói tevékenység nagyarányú fellendülésének időszakára, ezenkívül egyre inkább nagy hangsúlyt kapott a könyvekre vonatkozó levéltári és kéziratforrások feltárása és publikálása, valamint a nemzeti összehasonlító vizsgálat igénye.

A levéltáros-történész Hudi József, aki az elmúlt huszonöt évben tanulmányok sorát tette közzé folyóiratokban az írni-olvasni tudás mértékéről, az olvasóegyletekről, magánkönyvtárak összetételéről, most a *Könyv és társadalom* c. kötetében a 18–19. századi Veszprém megyei könyvkultúrával foglalkozó írásaiból jelentetett meg válogatást. A három első fejezet a könyvkultúra egyes fejezeteihez (nyomdászok, könyvkereskedők, olvasók, a könyvekre, magánkönyvtárakra vonatkozó források) kapcsolódó tanulmányokat tartalmazza, a negyedikben a reformkori kulturális közéletet bemutató írások szerepelnek. A közös bennük a válaszkéréses arra, hogyan alakult ki az író-olvasó modern ember, hogyan változott meg ízlésvilága, műveltségisménye a régi és az új korszak határán, a vizsgálat tárgya pedig az elitkultúra alatt húzódó hétköznapi ember világa, a szerző szavaival „a maga történetét alakító kisember műveltsége és mindennapjai”, vagyis történelem illetve kultúrtörténet „alulnézetből”. A kiinduló pont, amelyre kutatásait alapozza minden esetben a 18–19. századi helyi társadalom művelődésére vonatkozó fennmaradt források (hagyatéki leltárak, osztály-levelek, előfizetési névsorok, tűzkárjegyzékek stb.), ezek feltárásával és elemzésével fogalmazza meg konklúzióit az olvasáskultúra és az olvasói magatartás vonatkozásában.

A „Nyomdászok, könyvkereskedők, olvasók” c. fejezet a Veszprém megyei sajtó kezdeteit tekintti át 1788–1847 között és Ethey István veszprémi könyvkötő és könyvkereskedő működését mutatja be. A győri Streibig család által 1789-ben alapított, majd a Szammer család tulajdonába került veszprémi nyomdából 1845-ig 416 kiadvány került ki, melyek túlnyomórészt tudományos és szakkönyvek. Jelentősebb kiadványai között tartjuk számon pl.: a Horváth János veszpr-

régi kanonok által kiadott *Egyházi Értekezések és Tudósítások* című első magyar nyelvű katolikus teológiai folyóiratot, illetve a rövid életű szépirodalmi *Társalgót* (1847/48). A szerző foglalkozik az eddig kevésbé vizsgált alsóbb papság könyvkultúrájával, milyen kiadványokra fizettek elő, milyen könyvek voltak a tulajdonukban, valamint a falvakban élő nemesek és jobbágyok olvasási szokásaival, akik körében elsősorban az ún. kelendős könyvek, kalendáriumok, ének- és imakönyvek, históriák voltak népszerűek. Ethey István veszprémi könyvkereskedőnek is ezek a kiadványok jelentették fő profilját, elmondható, hogy a dunántúli ellenreformáció idején is katolikus és protestáns, magyar és német nyelvű kiadványokat egyaránt forgalmazott.

A „Kulturális szintek” c. fejezet négy tanulmányát az alfabetizáció témakörének szenteli a szerző. A napjainkban egyre terjedő alfabetizáció-kutatás vagyis az írni-olvasni tudás terjedésének vizsgálata fontos megfigyelésekkel gazdagítja tudásunkat az olvasóközönség kialakulásáról, az elemi műveltség regionális megoszlásáról. Hudi József Benda Kálmán korábbi kutatásai nyomán először az 1849 elején kikényszerített Veszprém megyei császári hűségeskü aláírásainak elemzésével keresett választ a lakosság szélesebb körének írni tudására. Később számos más forrást is feldolgozott e kérdéskör megvizsgálásához, pl. a vármegyei úrbéri bizottságok jegyzőkönyveit vagy a napóleoni háborúk során elrendelt nemesi felkelések anyagát. Veszprémben a városi, püspöki és káptalani levéltár fennmaradt iratai alapján behatóan vizsgálható a város lakosságának alfabetizációja a 18–19. században. A városi magisztrátus egy 1815-ös összeírása alapján kiderül, az összeírtak (akik nem a műveltebb rétegekhez tartoztak) 47%-a tudott írni, de 7%-kal többen vannak az írni nem tudók. Egy 1848-ból származó veszprémi iparos összeírás alapján pedig mesterségek szerinti és nemzetiségi megoszlás alapján mutatja ki az írni-olvasni tudást.

A harmadik összefoglaló fejezet („Könyvkultúra, könyvhasználat, értelmiség”) a régió kulturális, gazdasági és közigazgatási centrumának számító Veszprém megye polgárságának könyv-

kultúráját tekinti át a 18–19. században, ami azért fontos, mivel a kora újkori köznemesi és városi polgárság könyvkultúrája az eddigi kutatás nem fordított kellő figyelmet. A 18. század végére döntő változás megy végbe a műveltség terén: a polgárság többsége írni-olvasni tudóvá válik. E hosszú kulturális folyamat állomásait igyekszik megragadni, részben a polgári magánkönyvtárak, részben a könyvkötők-kereskedők tevékenységének, ill. a helyi sajtó eredményeinek áttekintésével – két periódusban, a 18. század folyamán a napóleoni háborúk végéig, majd a reformkorban. Az ehhez átnézett és részben bemutatott források, a hagyatéki leltárak, árverezési jegyzékek, vagyösszeírások alapján táblázatokban mutatja ki a mezővárosi polgárság könyveinek összetételét időbeli megoszlásban. Itt szintén tetten érhető az a nagy váltás a 18. század végére, (az 1780-as évektől), ami természetesen országos szinten is érvényes: a korábban általánosan elterjedt vallási, ájtatos irodalom, kalendáriumok helyett a magyar nyelvű szépirodalom és a szaktudományos munkák, valamint az új folyóiratok (*Tudományos Gyűjtemény, Magyar Hirmondó*) térmereése figyelhető meg. A polgárok izlésváltozása 1801–1840 között igen jelentős a megelőző periódushoz képest, amiben természetesen a nyilvánosság új reformkori fórumainak, a polgári élet új intézményeinek kialakulása, a polgári kaszinó és a Veszprémi Olvasótársaság is jelentős szerepet játszott. Ebben a reformkori periódusban válik a mezővárosi polgárság rendszeres olvasóvá. A számadatok is jelzik, mekkora mennyiségű anyagot nézett át és elemzett a szerző e következtetések levonásához: az 1751–1820 közötti időszakban hatvannyolc tulajdonos 319 kötetét, 1821–1840 között 78 tulajdonos 590 kötetét regisztrálta.

Igen érdekes a „Köznemesi magánkönyvtárak a 18–19. századi Veszprém megyében” c. alfejezet, amelyben a táblabírák műveltségét, könyvtárát, a kisbirtokos nemesség könyvhöz való viszonyát világítja meg a szerző. Az eddigi tanulmányok általában a művelődés fő áramlatába tartozó főnemesi-főpapi magánkönyvtárak anyagára irányultak, s a táblabírák, kisbirtokosok, és az értelmiségi köznemesek, vagyis a ma-

gyar társadalom igen jelentős rétegének vizsgálata ebből a szempontból háttérbe szorult. Néhány jellegzetes kisnemesi magánkönyvtárát sikerül rekonstruálnia a szerzőnek hagyatéki összeírások, végrendeletek, árverési jegyzőkönyvek tömegének áttanulmányozásával. Ezek jellemzően néhány száz kötetes gyűjtemények, melyekben a 18. század 80-as éveitől egyértelműen tükröződik a magyarnyelvű irodalom térhódítása. Az itt bemutatottak közül az egyik jellemző példa Oroszy Pál (1763–1833) táblabíró könyvtára, a széles látókörű, felvilágosult köznemesé, aki tudatosan gyűjtötte könyveit, melyek közt ott találjuk Seneca lipcei kiadását, Johann Hübner népszerű lexikonját, Decsy Sámuel nyelvészeti munkáját vagy Dugonics András és Pethe Ferenc műveit. Érdekes a kisnemesi származású polgári-iparos réteghez tartozó Francsics Károly (1804–1880) esete, aki szenvedélyes olvasó volt, kölcsönkönyvekből ismerte meg a korabeli magyar irodalmat, s 1846-tól kezdve naplót is írt; emlékiratai hat kötetben maradtak az utókorra, melyek kiadásban is olvashatók. Hudi vizsgálja továbbá a *Tudományos Gyűjtemény* előfizetői körét, akik között volt lelkész, uradalmi tiszt, ügyvéd, de tanító például egy se, az előfizetési díj magas volta miatt. E fejezet utolsó tanulmányában („A veszprémi írók szociológiája”) a szerző végigköveti az összes számon tartott veszprémi író működését 1701–1850 között, akik többsége hagyományos egyházi karriert futott be. Legismertebb köztük Padányi Bíró Márton veszprémi püspök, az ismert nevek mellett mint Pápay Sámuel, Vas Gereben, Eötvös Károly számos másod- és harmadvonalbeli íróról olvashatunk, akik a magyar könyvkultúra gazdagításához hozzájárultak, de egy részüket bizonyára nem tartják nyilván az írói lexikonok.

Végül a „Kulturális közélet a reformkorban” című fejezetben a régió fontos civil kulturális szervezeteit-szerveződéseit tekinti át a szerző, hangsúlyozva a vidéki szellemi műhelyek meghatározó szerepét az irodalom és tudomány művelésében az Akadémia létrejötte előtt. Pápa és Veszprém ilyen kiemelkedő központok voltak, literátori rétegüknek nagy szerepe volt a hazafias szellemű társadalmi élet fenntartásában az

1780-as évektől. A reformkori Veszprém megyének három meghatározó „intézménye” volt: Horváth János (1769–1835) veszprémi kanonok, későbbi székesfehérvári püspök 1816-ban német mintára szervezett Tudós Társasága. A reformkori zenetörténet fontos fejezetét jelenti a Veszprém vármegyei Zenetársaság működése az 1822–1833 közötti években, amelyet Sebestyén Gábor pápai ügyvéd és Ruzitska Ignác zeneszerző szervezett meg eredetileg verbunkos zeneművek kiadására. A társaság kiadásában jelent meg a *Magyar Nóták... Veszprém vármegyéből* c. kottagyűjtemény, melyben a kor legismertebb verbunkos-szerzői, Bihari János, Rózsavölgyi Márk, Ruzitska vagy az Illésházy István által 1798-ban Magyarországra hívott cseh származású Csermák Antal képviseltetik magukat szerzeményekkel. S végül a harmadik meghatározó fórum a Veszprémi Olvasótársaság (1841–1844), melynek előzményei a különböző egyletek, olvasóköri körök illetve a veszprémi kaszinó az 1830-as évektől már fennálltak. Érdekes eredményt hoz az 1842-ben kb. 100 tagot számláló Olvasótársaság szociológiai elemzése, ami jól mutatja a vidéki magyar társadalom fáziskésését: a tagok társadalmi összetételét megvizsgálva kiderül, hogy az elsősorban a birtokos köznemesek, a nemesi értelmiség és a főpapság fóruma, legkevésbé a polgári réteg képviseltette magát benne. Hudi áttekinti a társaság működését, szervezeti életét és mintegy 250 kötetes könyv- és folyóirat-állományát.

Helytörténetírásunk a művelődéstörténeti kutatásokat eléggé elhanyagolja – állítja a szerző bizonnyal jogosan, ezért hiánypótló ez a fajta alapvetően regionális, megyei keretbe illeszkedő kutatás, mely az általános művelődéstörténet helyi vonatkozásait igyekszik a lehető legteljesebben feltárni. Hudi József művének erőnye, hogy az igen változatos és gazdag forrástípusok elemzésének eredményeit, könyv és sajtótörténeti vizsgálódásait társadalomtörténeti háttérbe illeszti, összekapcsolva művelődéstörténeti és irodalomtörténeti megközelítésekkel. Ebben az értelemben tanulmánykötete számos újdonságot tartalmaz a könyvtörténet, a kultúrtörténet és a helytörténet szakemberei számára, de a széle-

sebb olvasóközönség érdeklődésére is számíthat. Üdvözlendő volna, ha minél több régióról készülné ilyen alapos forrásfeltárású helytörténeti-kultúrtörténeti keresztmetszet, mely a helyi vonatkozások bemutatásán kívül a nemzeti összkép megrajzolásához is elengedhetetlenül szükséges.

A kötet végleges tartalmi és formai kialakításához Lipták Dorottya szakértő szerkesztése járult hozzá. A Boka László és Kégli Ferenc szerkesztésében megjelenő „Nemzeti Téka” c. sorozat immáron huszadik és mostantól új formátumot öltő kötetéhez a mutatókat Kégli Ferenc készítette.

DEÁK ESZTER

Regula Bullata. A Gyöngyösi Ferences Könyvtár Regula-kódexe. A kísérő tanulmányt írta VARGA Kapisztrán OFM. Bp. 2009. Szent István Társulat, 60 l.

A ferencesek 2009-ben ünnepelték Assisi Szent Ferenc Regulája pápai jóváhagyásának 800. évfordulóját. Ez egyben a rendalapítás jubileuma is. A jeles évforduló alkalmából a Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár Gyöngyösi Műemlékkönyvtárának egyik legbecesebb kötetét, a Regula-kódexet (Cod. Med. 5.) hasonló kiadásban jelentették meg. A latin nyelvű kódexben a szövegek magyar nyelvű fordítása is olvasható.

A kódex a rendalapító két legfontosabb írását, a Regulát és a Végrendeletet tartalmazza. Szent Ferenc iratainak legrégebbi kéziratában szintén együtt, egymás után szerepel e két írás. Ez egyébként egy természetes sorrend, azonban a későbbiekben egyre ritkábban fordult elő, hogy csak a Regula és a Végrendelet szerepel egy kötetben.

A renden belüli nézeteltérések, véleménykülönbségek, amelyek leginkább a tulajdonlás kérdését érintették, már Ferenc életében elkezdődtek. Ferenc eredetileg nem rendet (ordo), hanem egy testvériséget (fraternitas) szeretett volna létrehozni. Számukra alkotta meg első életszabályát, amelyet „Forma vitae”-nek vagy „Protoregula”-nak neveznek. Ezt hagyta jóvá III. Ince

pápa 1209-ben. Pontos szövegét nem ismerjük. A „Protoregula” igazából nem vezett el, hiszen az egyszerű alapszöveg folytonosan bővült, s így feloldódott a későbbi regula-tervezetekben.

A ferencesek rendje igen rövid időn belül az egyik legnépszerűbb szerzetesi közösség lett, óriási ütemben nőtt a rendtagok száma, s létrejött a rend szervezeti rendje is. Az új körülményekhez alkalmazkodni kellett, ezért kiegészítések, átdolgozások váltak szükségessé, amelyeket a káptalani gyűléseken vitattak meg. Így jött létre 1221-ben a „Meg nem erősített Regula (Regula Non Bullata)”, majd a „Megerősített Regula (Regula Bullata)”, melyet III. Honoriusz pápa 1223-ban fogadott el (magyar nyelvű szövegeik: *Assisi Szent Ferenc művei. [Opuscula S. Francisci.]* Előszó: VÁRNAI Jakab OFM. Újvidék–Szeged–Csíksomlyó, 1993. Agapé./Ferences források 1./23–54.). A rend élete további változásokon ment keresztül, új helyzeteket teremtve a rendtagoknak. Szent Ferenc is szembesült ezekkel, ezért is mondhatjuk, hogy Végrendelete a Regula, azaz a korábbi törvény első, az alapító által adott értelmezése. Ezért írja, hogy „ne mondják a testvérek, ez új regula, mert ez csak emlékeztetés, intés, buzdítás és végrendelkezés akar lenni, melyet én, a kicsiny Ferenc testvér, azért hagyok rátok, áldott testvéreimre, hogy a Regulát, melyet megígértünk, a katolikus hitnek megfelelőben tudjunk megtartani. És a miniszter generálisnak, valamint az összes többi miniszternek vagyis örnek az engedelmesség nevében szigorúan tilos bármit is hozzáadni ezekhez az igékhez vagy azokból valamit elvenni ...” A reguláris obszervanciához tartozók is a Végrendeletet tartották a Regula hiteles értelmezésének.

A Regula-kódexben lévő szövegegyüttes másik jellegzetessége, hogy a Regula III. Miklós pápa 1279. augusztus 21-ei „Litteras felicis recordationis Honorii” kezdetű bullájába foglalva található. Ennek hátterében az áll, hogy a rendalapító halála után (1226) további kérdések (részben újak, részben már Ferenc halála előtt is létezők) merültek fel a rend életét, működését és szerepét illetően, például, hogy vajon hogyan tud betagozódni a rend az egyházba. A koldulórendek számos kiváltságot kaptak a pápáktól,